

O POTREBI POVEZIVANJA RADA ARHEOLOGA, HISTORIČARA UMJETNOSTI I HISTORIČARA u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske*

Ljubo Karaman

Dalmatinska ili Primorska Hrvatska je kolijevka kulturnog i državnog života Hrvata u prvo vrijeme po njihovoj doseobi na jug. Od prvog početka brojne su vijesti o političkom zbivanju u tom kraju; tu su sačuvani brojni građiteljski spomenici starohrvatskog doba i natpisi hrvatskih vladara; tu su plodovi decenija rada hrvatskih arheologa. Panonska ili Posavska Hrvatska između Save i Drave u to je doba, naprotiv, još periferičan kraj hrvatske države; o njemu ima rijetkih vijesti iz prvih stoljeća srednjeg vijeka, a još rjeđi su ostaci umjetnosti iz tog vremena. Međutim, i ono što se sačuvalo — podaci u starim kronikama i ispravama, spomenici u zbirkama i riznicama, predmeti, koje je iz utrobe zemlje izvukao arheološki pijuk, — nije bilo iskorišteno i povezano u zajedničkom naučnom ispitivanju kao u primorskim krajevima. To je prva konstatacija, koja mi se nametnula prilazeći ispitivanju pradoba Posavske Hrvatske za vrijeme narodnih vladara.

Historičar, arheolog i historičar umjetnosti u složnom su radu pridonijeli osvjetljenju mnogih pitanja iz prvih stoljeća srednjeg vijeka u primorskim hrvatskim krajevima. Uloga obnovitelja splitske crkve Ivana iz Ravene i vrijeme njegova rada bili su predmet ispitivanja, raspravljanja pa i spora. Da se utvrdi široka podloga, na koju je i u tom slučaju crkva postavila svoju organizaciju u kraju, koji je htjela predobiti, poslužili su pored vijesti srednjovjekovnih kroničara o nadbiskupovu djelovanju i njegov sarkofag, sačuvan u splitskoj krstionici, luk crkvene pregrade u Sućurcu kraj Splita — dokaz Ivanova misionarskog nastojanja među Hrvatima — te dragocjeni kodeks u splitskoj riznici katedrale, »*Evangelium spatatense*«, pisan poluuncijalnim pismom VIII. st., ostatak pisarske radione dozvane u život nadbiskupovim nastojanjem.¹ A lako se mogu nabrojiti daljnji primjeri i rezultati složnog rada gore spomenutih struka. Čuveni natpis kraljice Jelene, otkriven u Solinu, koji je dugim i strpljivim radom složio od oko stotinjak komadićaka kamena arheolog Bulić, poslužio je historičaru Šišiću da rekonstruira i popuni rodoslovlje

* Ovaj je prilog bio zasnovan kao referat za savjetovanje historičara, koje se, međutim, nije održalo. Red.

¹ Usp. Lj. Karaman, *Sarkofag Ivana Ravenjanina iz Splita...*, Starinar, Ser. III, knj. III, Beograd 1925; M. Barada, *Nadnatnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca*, Hoffillerozov zbornik, Zagreb 1949; Lj. Karaman, *O spomenicima VII. i VIII. st. u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata*, VHAD, N. S. XXII—XXIII, Zagreb 1942—1943; M. Horvat, *Oporuka splitskog priora Petra*, Rad JAZU 283, 1951; V. Novak, *Evangelium spatatense*, VAHD 1923, Prilog I.

Trpimirovića.² Čitanjem natpisa na stupu splitskog nadbiskupa Pavla, koji spominje pseudobiskupa Sedeha, unio je Barada novo svijetlo u pitanje borbe za narodnu crkvu u Hrvatskoj.³ Jedan oblik krune na basreljefu hrvatskog kralja u splitskoj krstionici i na fresko-slici dukljanskog kralja u stonskoj crkvi sv. Mihajla potvrdio je mišljenje o paralelnosti politike Hrvatske i Duklje u XI. st., kao što je zapadnjačka nošnja hrvatskog kralja u splitskom basreljefu pokazala opravdanost tvrdnje, da su se Hrvati u životu i uređenju dvora povodili za Francima i Zapadom.⁴

Valjat će posvetiti također pažnju statistici nalaza bizantskih zlatnih novaca u našim zemljama. Imao sam prigode konstatirati i istaknuti, kako se poslije duge stanke, obilježene gotovo nikakvim nalazom bizantskog novca — a koja traje od vremena doseljenja Hrvata na jug za cara Heraklija, pa sve do sredine VIII. st. — javljaju odjednom brojni novci cara Konstatina V. Kopronima (741—775), za kojega je Bizant, po gubitku egzarhata u Raveni, nužno posvetio veću brigu održanju istočne obale Jadrana i reorganizirao u temat svoj posjed u Dalmaciji.⁵ Prijateljska politika i veze Petra Krešimira i Dimitrija Zvonimira s rimskom crkvom i latinskim gradovima Dalmacije odrazile su se u tome, što je od toga vremena graditeljstvo u Dalmaciji bilo trajno svrnuto u kolotečinu umjetnosti kršćanskog Zapada.⁶ Arheološko iskapanje starohrvatskih groblja osvijetlilo je najzad mnoge detalje nošnje, oružja i života u starih Hrvata.

Sasvim je drugačije u sjevernim hrvatskim krajevima. I tu je osnutak biskupije u Zagrebu po ugarskom kralju Ladislavu o. 1094 bio krupan događaj; i tu je bila izvršena organizacija crkve, koja je iskoristila široku bazu kulturnog nastojanja. Ali u svojoj »Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara« Šišić ni riječju ne spominje ono nekoliko crkvenih kodeksa, što se i danas čuvaju u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, a koje je prvi biskup Duh, rodom Čeh, donio sobom iz Ugarske u Zagreb. Ovi su kodeksi dragocjeni primjerci iluminatorskog umijeća XI. st. i uz to temelj za poseban dugovječni obred u zagrebačkoj crkvi, koji je bio dokinut tek pri kraju XVIII. stoljeća. Šišić ne spominje ni t. zv. Radonove biblije pisane o. 800 (danas u Nacionalnoj knjižnici u Beču), koju je također biskup Duh bio donio u Zagreb i u kojoj se nalazi više glosa pisanih o. 1.100 na jeziku, koji predstavlja mješavinu češkog i crkveno-slavenskog jezika s izrazitim hrvatskim utjecajem. On ne navodi ni poznati zagrebački »diphtih«, zapravo dragocjene korice crkvene knjige iz bjelokosti, koje su po svoj prilici u biskupovo vrijeme donijete u Zagreb. I nakon toga što je D. Kniewald upozorio na ove spomenike i povezo ih uz mecenatsku i organizatorsku ulogu biskupa Duha, povjesničari većinom prelaze preko tih činjenica.⁷ Pogotovu je zaboravljen krasan moćnik iz bizantskog

² Usp. F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*, VHAD, N. S. XIII, 1913—1914 (s dotadašnjom literaturom o natpisu).

³ Usp. M. Barada, »*Episcopus croatensis*«, Croatia sacra, Zagreb 1931.

⁴ Usp. Lj. Karaman, *Crkva sv. Mihajla kod Stona*, VHAD, N. S. XV, Zagreb 1928.

⁵ Usp. Lj. Karaman, *O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800*, Hofmillerov zbornik (o. c.).

⁶ Usp. Lj. Karaman, *Iz kolijepke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, passim.

⁷ Usp. D. Kniewald, *Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa*, Zagreb 1944, passim (v. ondje navedenu literaturu).

émail cloisonné-a iz vremena o. 1100, koji je vjerojatno od osnutka biskupije pa kroz stoljeća bio u Zagrebu, i pred nekih 60 godina, ne znam kako, dospio u privatnu zbirku Figdor u Beču te 1925 bio nabavljen od Kaiser-Friedrich-Museuma u Berlinu. Na taj je moćnik M. Abramić upozorio još 1939 u jednom članku u »Jutarnjem listu«.⁸

Povezivanje rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara, koje je uglavnom bilo dosada propušteno, moći će dati neke rezultate i u povijesti ranosrednjovjekovne Panonske Hrvatske. Pokazat će to na primjeru pitanja crkvene organizacije u tome kraju u to doba.

Prva vijest o osnivanju zagrebačke biskupije nalazi se u listini ostrogonskog biskupa Felicijana iz 1154. U njezinu se uvodu kaže, da je ugarski kralj Ladislav utemeljio zagrebačku biskupiju, »da bi one, koje je bludnja idolopoklonstva otuđila od štovanja boga, biskupova briga natrag privela na put istine«. Drugi podatak o crkvenim prilikama u kraju između Save i Drave daje jedan zaključak crkvenog sabora u Splitu g. 928; u njemu se Grguru Ninskom stavlja u izgled da preuzme jednu od ispražnjenih biskupija u Skradinu, Sisku ili Duvnu, uz navod, da su »sve naseljene, i uz pomoć božju imaju velik broj svećenika i naroda«. Postoji očita kontradikcija u tvrđenju ovih dvaju historijskih dokumenata. Oni se, doduše, odnose na različito vrijeme. t. j. početak X. odnosno kraj XI. st., ali nije vjerojatno, da je kršćanstvo u tom vremenskom razmaku toliko nazadovalo. Dakako, i jednu i drugu vijest moramo uzeti cum grano salis. Sabor u Splitu doista govori o mnoštvu svećenika na području negdašnje sisačke biskupije samo u skupnoj tvrdnji o stanju svih ispražnjenih dijeceza, uključivši ovamo i skradinsku i duvanjsku u Dalmatinskoj Hrvatskoj. Saborska većina latinskih biskupa imala je nadalje interesa da poravna put za takvo rješenje, koje će biskupa Grgura maknuti iz spornog Nina. S druge strane, pri izvođenju zaključaka iz Felicijanove listine moramo imati na umu, da dikcija dvorske odnosno velikodostojničke kancelarije uvijek rado uveličava, prema shvaćanju svoga vremena, zasluge vladara za crkvu i kulturu.

Međutim, u arheološkim nalazima i u rijetkim ostacima historijsko-umjetničkih spomenika iz sjevernih hrvatskih krajeva imamo oslonu i mogućnosti, da provjerimo istinitost navedenih historijskih izvora, pa ne smijemo propustiti da to učinimo. Podravska groblja iz XI. st., davno objelodanjena od J. Brunšmida, govore o stvarnom stanju i životu naroda u tom kraju, a ulomci crkvenog namještaja, iskićenog poznatim starohrvatskim pleternim skulpturama iz Siska i Marije Gorske kod Lobora iz XI. st., jamče nam, da je i prije osnivanja biskupije u Zagrebu, dakle u vrijeme, kad između Save i Drave nije bilo čvršće crkvene organizacije, bilo ipak u tom kraju vjerskog života, pa i crkava građenih u kamenu.⁹

U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se odavna nekoliko kamenih ulomaka urešenih pleternim klesarijama. Njihova pojava vezivala se s viješću, da je gradeški patrijarh Fortunat poslao g. 821 Ljudevitu Posavskom, koji je sto-

⁸ Usp. članak M. Abramića u »Jutarnjem listu« od 8. X. 1939, str. 19.

⁹ Usp. J. Brunšmid, *Hrvatske sredovječne starine*, VHAD, N. S. III, 1903—1904; Lj. Karaman, *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*, HZ I, 1948, str. 105—110; v. također T. Stahuljak u HZ III, 1950, str. 259—260, i A. L. Horvat, *Sisak u starohrvatsko doba*, Starohrvatska Prosvjeta (u štampi).

lovao u Sisku, majstore i umjetnike, »artifices et murarios«, da mu utvrde gradove u borbi protiv Franaka. Ali jedan od tih ulomaka ima zavoje troprutaste pletenice ispunjene kuglicama, što je argumenat, da datiramo ulomak u kasno razdoblje pleternih klesarija, t. j. u XI. stoljeće. Konzervatorski zavod u Zagrebu otkrio je poslije Oslobođenja ulomke starohrvatskih klesarija kod crkve Marije Gorske kraj Lobora: i tu ima jedan ulomak kuglice u pletenici. Bilo je, prema tome, crkvenih građevina iz kamena i prije osnutka zagrebačke biskupije.

S druge strane, podravska groblja XI. st. pokazuju, da je tamošnji narod, iako pokršten, poprimio novu vjeru tek površno i da je zadržao stare tradicije i običaje, pa je to moglo pobuditi dojam, da živi u neznaboštvu. Podravska groblja u Bijelom Brdu, Kloštru, V. Bukovcu i Svinjarevcima tipična su groblja na redove (Reihenfriedhof). U njima su se — prema običaju, koji dopire u neznabožačko vrijeme — pokojnici pokopavali u gustim, paralelnim redovima, u grobnim jamama orijentiranim od zapada prema istoku, nezavisno od bilo koje crkvene građevine. Pokojnicima se u tim grobovima davao nakit, prstenje, naušnice, narukvice i ogrlice, pa poputbina hrane u loncima iz pečene zemlje, a u rukama ili ustima bio im je srebrni novac mađarskih kraljeva XI. stoljeća. Sve su to običaji, koji imaju svoj izvor u predodžbama neznabožačkog doba o životu poslije smrti, protiv kojih je kršćanska crkva od prvog početka ustala i koje je ondje, gdje je bila čvrsto organizirana, brzo iskorijenila. To nam pokazuju starohrvatska groblja u Dalmatinskoj Hrvatskoj. Ondje se poslije pokrštenja Hrvata o. 800 mrtvaci ne pokopavaju samo u grobljima na redove, nego također u posvećenoj zemlji oko crkava, a već sredinom IX. st. nestaje iz grobova oružja i nema više novca uz mrtvaca. Poslije g. 1000 napuštaju se groblja na redove, prevladava sahranjivanje oko crkava, a i nakit u grobu postaje velika rijetkost.

Drugačije prilike u Dalmatinskoj i Posavskoj Hrvatskoj ispoljuju se i u drugačijim mogućnostima za rad obnovitelja splitsko-solinske crkve Ivana iz Ravene i utemeljitelja zagrebačke biskupije Duha. U tada još romanskom Splitu, u neposrednoj blizini Solina, jednog od središta države Trpimirovića, mogao je Ivan iz Ravene svoju svestranu akciju reorganizacije crkvenog života osloniti na ranije temelje i još živu kulturnu tradiciju sredine, u kojoj je djelovao. Nadbiskupov sarkofag u Splitu i ulomak pregrade u Sućurcu dio su čitavog niza ostataka crkvenog namještaja izrađenog u pretpleternom stilu VIII. st. u romanskim dalmatinskim gradovima. Dragocjeni *Evangeliarium spatense* iz istog stoljeća je, prema V. Novaku, djelo domaćeg skriptorija crkvenih rukopisa organiziranog od nadbiskupa Ivana, koji je još sačuvanu grobnicu cara Dioklecijana upotrijebio i pretvorio u splitsku katedralu. Biskup Duh morao je naprotiv stvarati od početka pa sve, i kodekse i moćnike, donijeti izvana.

I u Srijemu, u nekoliko mjesta, našli su se ulomci s pleternim ukrasom i kapiteli, koji mogu potjecati iz vremena prije osnutka biskupije u Zagrebu, a kojih je stilsko određenje po historičaru umjetnosti od interesa i za historičara. Za kapitel iz Banoštra i za tri ulomka i kapitel iz Rakovca s pleternim ukrasom (danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu) tvrdilo se, da su svjedoci živih veza Posavske Hrvatske s kolijevkom hrvatskog političkog i kulturnog života, gdje poznata troprutasta pleterna skulptura prevladava u vrijeme narodnih

vladara. Međutim, izvježbano će oko opaziti, da se meka izvedba pletera na ovim srijemskim skulpturama razlikuje od oštrobriđnih troprutastih trakova starohrvatskih klesarija u Dalmaciji i njima posve jednakih ulomaka iz Siska i Marije Gorske kod Lobora, te da više podsjeća na plastičnu dekoraciju srednjovjekovnog Bizanta i nekih spomenika iz ranoga srednjeg vijeka u Mađarskoj, u kojima se može uočiti utjecaj bizantske umjetnosti. U mekoći izvedbe troprutastih trakova i u načinu, kako oni završavaju u motiv lista, spomenutim su srijemskim ulomcima vrlo slični neki ulomci pleternih skulptura iz Stolnog Biograda, Pečuja i Szégszarda iz XI., a najkasnije XII. stoljeća. U Sr. Mitrovici ima ranoromanički kapitel, na kojemu su isklesani kentaur i grif, a kapiteli s figuralnim ukrasom također su u to doba postojali u Pečuju. U XI. i XII. st. — a to je najširi vremenski okvir za spomenute ulomke i kapitеле u Srijemu — Srijem je bio naizmjenice u vlasti Bizanta i Mađarske. Historičari će ispitati, je li moguće, da je u ovom našem kraju, t. j. u istočnom Srijemu, crkva u Mađarskoj djelovala prije postavljanja Duha za biskupa u Zagrebu.¹⁰

Arheološkim nalazima u grobljima iz ranoga srednjeg vijeka trebat će također posvetiti više pažnje. Prolaz različitih germanskih plemena, ukrštanje političke vlasti i ekonomskih veza s različitim područja ostavilo je tragova u tim nalazima. Davno je već Brunšmid objelodanio nekoliko fibula, koje posvjedočuju kratkotrajan boravak germanskih plemena u kraju između Save i Drave. Nedavno je N. Fettich upozorio na srebrne predmete, otkopane u Čadavici, kao na ostavštinu iz vremena vlasti Pseudoavara-Kuturgura, navodno o. 550.¹¹ Ja sam objelodanio srebrnu naušnicu iz Erduta kao primjer prigodnoga trgovačkog uvoza iz Bizanta. Pored toga, u Arheološkom muzeju u Zagrebu čuvaju se brojni primjerci kultura, koje su uzastopce slijedile u ranom srednjem vijeku u našim krajevima: kesteljske VIII. st., primorsko-hrvatske IX.—XI. st. i bjelobrdske X.—XII. stoljeća. Avarsko-slavenska kultura VIII. st., prozvana po glavnom nalazištu u Kestelju kod Blatnog jezera, ostavila je u više mjesta između Save i Drave svoje tipične predmete iz bronce, jezičice remenja s krugolikom lozicom i saponi s grifom. Teško je bez antropoloških zapažanja — kojih je kod nas ranije jedva bilo — odrediti, da li su ovi predmeti dani u grob pripadniku avarskog ili slavenskog plemena. Ipak držim, da je grob, otkopan u Krugama na periferiji Zagreba, pripadao Avaru, jer je u njemu uz pokojnika bio kostur konja, a pored toga su u grob stavljene konjske žvale, dva konjska stremena i posude iz gline, kakve nalazimo u grobovima Avara. Naprotiv, predmete iz Velike Gorice, danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu, i zlatni nalaz iz Brestovca, koji je još 1821 dospio u Dvorski muzej u Beču, moramo, po mojem mišljenju, svakako pripisati Slavenima: prve, t. j. predmete iz Vel. Gorice, jer pokazuju kasne, degenerirane oblike kesteljskog ukrasa, pa ih datiramo o. 800. kad je pobjeda Karla Velikog nad Avarima bila već potisnula Avare iz kraja između Save i Drave, i jer smo u grobovima u Vel. Gorici našli posude iz slabo pečene zemlje s poznatim valovitim ukrasom ranosrednjovjekovne slavenske keramike: druge, t. j. zlatne predmete iz Brestovca, jer su iskićeni oblicima, koji upućuju već na IX. st., te ih s pravom

¹⁰ Usp. Lj. Karaman, *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrv. i Slav.*, o. c., str. 118—119.

¹¹ Usp. N. Fettich, *Der Fund von Čadavica*, VHAD, N. S. XXII—XXIII, 1942—1945.

možemo nazvati postkesteljskim (tipičan je za to vegetabilni ukras s kratkim i debelim štapićima).¹²

U Panonskoj Hrvatskoj je primorsko-hrvatski nakit IX—XI. st. dosta rijedak nalaz. Ali me je Zd. Vinski upozorio na dosta brojnu skupinu još neobjelodanjenih naušnica iz Like i Hrvatskog Primorja u Arheološkom muzeju u Zagrebu, koje granice područja primorsko-hrvatskog nakita pomiču od Velebita na Gvozd; time je u stvari samo potvrđeno moje mišljenje, da je taj nakit — u prvom su redu to naušnice izvedene u finoj filigranskoj tehnici i izrađene većinom iz srebra, ponekad pozlaćenog, u rijetkim slučajevima da pače iz samog zlata — služio potrebama gornjega društvenog sloja u jezgri hrvatske države, u Primorskoj Hrvatskoj, koja je sezala do Gvozda.¹³

Sasvim drugačijeg značaja je t. zv. bjelobrdiska kultura XI—XII. st. s naušnicama izrađenim u slabijim legurama bronce i srebra, izvedenim u lijevanoj tehnici, koja samo grubo oponaša gospodski filigran. Ishodište je te kulture bila po svoj prilici ugarska nizina, nastanjena tamošnjim panonskim Slavenima, odakle se ona proširila u susjedne ravne krajeve, nastanjene drugim slavenskim narodima (Hrvatima, Slovencima, Srbima), a služila je, kako se po svemu čini, skromnijim potrebama zemljoradničkih masa tih krajeva.

Posebnu korist imat će historičari od arheološkog istraživanja srednjovjekovnih gradišta. Arheološki muzej u Zagrebu pristupio je poslije Oslobođenja sistematski tom poslu iskapanjem u Sv. Petru u Podravini i u Mrsunjskom lugu kod Slavonskog Broda.¹⁴ Vinski je mišljenja, da je gradište u Mrsunjskom lugu jedno od niza gradišta podignutih pod Dilj-gorom za obranu od Mađara.

Daljnje sistematsko istraživanje gradišta, kao i uopće poželjno povezivanje rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara može se najzgodnije provesti u Historijskom institutu Jugoslavenske Akademije, koji je okupio ove struke.¹⁵

¹² Usp. Lj. Karaman, *Iskopine društva »Bihać« u Mravincima i starohrvatska groblja*, Zagreb 1940, passim.

¹³ Usp. Zd. Vinski, *Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Starohrvatska Prosvjeta, Ser. III, sv. I, 195.

¹⁴ Usp. Z. Vinski, *Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini*, HZ II, 1949; Z. Vinski i Ks. Vinski-Gasparini, *Gradište u Mrsunjskom lugu*, Zagreb 1950.

¹⁵ Jugoslavenska Akademija provela je 1948 sistematsko otkapanje u Bijelom Brdu, koje je iznijelo na vidjelo dio groblja, što ga Ivaniček stavlja u prehistorijski period VII. st., a Vinski u postkesteljski period IX. st. (F. Ivaniček, *Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu*, Ljetopis JA 55, 1949; Z. Vinski, *Prethodni izvještaj...*, isto, str. 225—238, i *K izvještaju o iskapanju nekropole u Bijelom Brdu*, HZ IV, 1951). Bliži istini bit će Vinski: groblje potječe iz perioda cvata kesteljske kulture u ugarskoj nizini, t. j. iz VIII. st., ali iz vremena, kad su tek prvi predmeti te kulture prebačeni trgovinom u hrvatske krajeve.

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 1—2

HISTORIJSKI ZBORNIK ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi i časopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14.
Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
BOGO GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata	1— 56
LJUBO KARAMAN, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske	57— 62
NIKOLA ŽIC, O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri	63— 70
VLADIMIR MOŠIN, Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.	71— 84
PAVEL SUYER, »Posao Milošiansko-Gajanski« pred gradskim magistratom	85—101
JAROSLAV ŠIDAK, Ćiro Truhelka — njegov život i rad	103—110

OCJENE I PRIKAZI

Marijan Horvat, Oporuka priora Petra. (LJ. KARAMAN)	111—117
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283, 1951. (J. LUČIĆ)	117—121
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. (J. ŠIDAK—B. SUČEVIĆ)	121—130
O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku. (O. MANDIĆ)	131—138
Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka. (B. SUČEVIĆ)	138—145
Miscellanea I, izdanje Drž. arhiva u Zadru. (J. LUČIĆ)	145—148
Турски документи за македонската историја. (K. BASTAIĆ)	149—152
Р. И. ВИПНЕР, Возникновение христианской литературы. (O. MANDIĆ)	152—158

ČASOPISI

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. II-VI. (S. M. TRALJIĆ)	159—165
Istorisko-pravni zbornik II, 3—4. (M. HORVAT)	165—169
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. I, 1949. (B. STULLI)	169—176
Historische Zeitschrift, Bd. 171, 172, 1951. (M. GROSS)	176—182

(Nastavak na 3. strani omota)